

Daróczy Etelka

A válaszok összpontosítására ajánlott három témakör nem veti fel azt a rendkívül fontos kérdést, amelyre sajnos nincsen kimerítő, tudományosan megalapozott válasz: hogyan befolyásolták a társadalmi, a gazdasági, a kulturális, a morális, a biztonsági, a politikai (és az egyéb) folyamatok a múltbéli népesedési folyamatok alakulását Magyarországon? Egyrészt éppen a tudományos magyarázat hiánya miatt, másrészt azért, mert a tudományos kutatás az ismeretszerzésnek csak az egyik lehetséges módja, s a körkérdés célja vélemények összegyűjtése, szerencsés lett volna azt is megtudakolni, ki mit gondol erről. Az alábbiakban ezért először erre vonatkozóan kísérlem meg vázolni elképzeléseimet.

A hazai demográfiai folyamatokra ható tényezők sokféleképpen rendszerezhetők. Az egyik lehetséges felosztás a globális, a regionális, a lokális, a csoportos és az egyéni szintű hatások megkülönböztetése.

A globálisak közé sorolnám Földünk rossz környezetegészségi állapotát és a jövőjére vonatkozó bajjós előjeleket (pl. a szélsőséges természeti megnyilvánulásokat), a tömeges éhínséget és erőszakot, a háborúkat, a korábban nem ismert járványokat és a palackból kihúzott újabb és újabb szellemeket (atomenergia, klónozás és ki tudja még, mi lesz). Ez bizonytalanságot szül saját életünket és utódaink életét illetően is. Félünk, hogy egyre kevésbé múlik rajtunk, megérhetjük-e, megérhetik-e gyermekcink a normálkort, és normálisak maradunk-e. S amikor tehetetlennek érezzük magunkat életünk és egészségünk védelmében, esetleg úgy „védekezünk”, hogy feladjuk a küzdelmet, nem vigyázunk magunkra, nem akarunk egy ilyen világra gyermeket hozni.

Globálisan pusztít egy másfajta járvány is, az eldologiasodás, amin egyrészt az anyagiak minden korábinál nagyobb, és sajnos növekvő szerepét, másrészt az emberi kapcsolatok tárgyak által való közvetítettségének fullasztó merteket értem. Ez a folyamat nagyon romboló, mert az élet lényegét, a legértékesebbet, a közvetlen együttlétet és egymásra hatást, az itt és most erejét, az élő zene-szó hatalmát, az eleven alkotás, a teremtés csodáját becsüli le. Amellett, hogy ez a hozzáállás testi-szellemi-lelki életünkre rendkívül káros következményekkel jár, véleményem szerint a közvetlen emberi kapcsolatok egyre szűkebb területre korlátozódása, az egymástól való elidegenedés áttételesen hozzájárul ahhoz, hogy egyre kevesebb gyermek születik.

Csaknem világméretű, vagy legalábbis a civilizáció (nem azonosítandó a kultúrával) magas fokán álló országokban teljesen általános a nőknek a férfiakkal versenyző munkavállalása, a karrier, a társadalmi siker felé törekvés. Ez valójában teljesen összeegyeztethetetlen a hagyományos családdal, a hagyományos (családi tűzhely melegét sugárzó, biztonságos háttérrel nyújtó) anya-szereppel. Aki egyikről sem mond le, kompromisszumot köt, nagyon szerencsés esetben a rokonság segítségét élvezzi, vagy erőn felüli terhet cipel, amire kevesen képesek. Érthetően szintén alig vannak olyanok, akik tudatosan az anya-életpályát választják (nem a szociális juttatásokra pályázókra gondolok), hiszen vonz a társadalmi elismerés iránti vágy, vagy kényszerít a megélhetés. A mai társadalomban az iskolázottak közül csak a „megszállott”, a rendkívüli belső erővel és autonóm értékrenddel bíró nők, esetleg már a szülőképes kor határán belül biztos anyagiakkal rendelkező kevesek szülik meg harmadik-negyedik, esetleg többedik gyermeküket. Nagyon sokan úgy oldják fel a konfliktust, hogy a még „vállalható” egy-két gyermekkel szerzik meg az anyaság, a reprodukció örömet, és sajnos elég általános az önigazolásnak az a módja, hogy magukévá teszik azt a közvetlenül vagy közvetetten feljükk sugárzott értékrendet, mely szerint az önmegvalósítás, az alkotás egyetlen lehetséges színtere a munka világa, s amely lebecsüli azt, aki a gyermeknevelés kedvéért a karrierharcban alulmarad.¹⁸

Globális hatás az ismeretek gyors elértéktelenedése, ami többek között a nemzedékek közötti együttműködés hiányában, az idősebb generáció tapasztalatának elutasításában, társadalmi és családi leértékelésében jelenik meg. Ez sajnos nemcsak a ténylegesen elavult ismeretknél nyilvánul meg, hanem a megszívlelendő életbölcesség esetében is, pedig azt általában

csak egy hosszú élet tapasztalatával lehet megszerezni. Az idős emberekre ma nemigen hallgatnak, tanácsaikra legyintenek. Nem csoda, ha vannak olyanok, akik nem vágnak hosszú öregkorra. A tempó ma már olyan gyors, hogy az ismeretek szinte az egyik napról a másikra avulnak el, állandó készenlét és tréning kell ahhoz, hogy lépést tudjunk tartani. Ilyen körülmények között egy nő ezerszer meggondolja, merjen-e szülni, s akár néhány hónapig (nemhogy évekig) távol maradjon munkahelyétől, mert félti a karrierjét, az állását, esetleg a megélhetését.

Regionális hatásnak az európai volt szocialista országok közös sorsának sajátos jellemzőit tekintem. Demográfiai szempontból kiemelkedő szerepet játszott a drasztikus, hol ilyen, hol olyan irányú beavatkozás az emberek magánéletébe. A megfoghatatlan „össztársadalmi (valójában politikai, hatalmi) érdek”-ből közösségek és családok bomlottak szét, egyéni törekvések siklottak ki. Az 1945, sőt az 1949 előtti (nem kommunista) rendszer ellenséggé nyilvánítása generációkat is szembeállított. Sok fiatal megtagadta a szülők által képviselt erkölcsöt és magatartás-mintákat, amit társadalmi ráhatás is támogatott. Sok szülő keservesen csalódott, vagy nem merete úgy nevelni a gyermekét, ahogy szeretne volna. A közösségi, „szocialista embertípusról sugárzott kép, a származás szerinti megkülönböztetés bomlasztotta a családi, rokoni szolidaritást. Az intim szférából ugyanakkor alkalmasint politikai ügy lett. A magánélet zaklatása megbontotta az emberek testi-lelki egyensúlyát, bomlasztotta a házasságot, nehezítette a gyermeknevelést.

A termelés-centrikusság is hozzájárult a természetes emberi kapcsolatok elsorvadásához. A tömegtermelés, a mennyiség hajszolása, a munkahelyi és lakóhelyi környezeti ártalom megnyomorította az emberek egészségét, illetve gúzsba kötötte az egyéni alkotókedvet.

A falvak tönkretétele, az emberek gyors és tömeges városba, lakótelepekbe áramlása ugyan általában civilizáltabb otthonhoz (folyóvíz, fürdőszoba) jutást jelentett, de kulturálisan, morálisan és pszichésen ártott. A hagyományos közösségből való kiszakadás, a rokoni és a szomszédsági kapcsolatok lazulása, a kicsiny lakásokba zsúfolódás következtében kevesebb gyermek született.

Az alulról jövő kezdeményezések elfojtása miatt a külvilágtól való elzártság nem járhatott a helyi, a szakmai, a vallási stb. közösségek, vagy a családi élet felé fordulással, viszont illúziókat, kielégítetlen vágyakat táplált a tőkés társadalmi jólét iránt. Ez az önbecsülés, az önbizalom elvesztését, az életkedv és az életerő csökkenését hozta magával.

Ugyanakkor voltak demográfiai szempontból kifejezetten jótékony intézkedések. Az egészségügyi alapellátás kiépítése, a gyermekintézmények, a várandósok, az anyák és az csecsemők gondozása, idővel a parasztságra is kiterjedő, majd állampolgári jogon járó társadalombiztosítás a korábbinál magasabb színvonalú és szélesebb körű védelmet jelentett, még ha a valóságban az ellátás nem volt se egységes, se ingyenes. Mindenesetre sem a gyermekszülés, sem a betegség nem keltett egzisztenciális félelmet.

A korábban említett okok miatt a gyermekek felnevelése természetesen akkor is komoly terhet rótt a családokra. Tapasztalatom szerint akkor ezt a gyermekek kevésbé érezték meg, mint ma. A szegényebb, s főként a kivételezett munkásszármazású gyermekek nem szenvedtek a hagyományos közösségek hiányától, számukra az iskola, a táborozások, az úttörő foglalkozások valódi közösségteremtő alkalmat nyújtottak. A származás szerinti (igazságtalan) megkülönböztetés javította továbbtanulási esélyeiket, elősegítette a társadalmi mobilitást.

Az önbizalomhiányban szenvedő, az önálló gondolkodásról és cselekvésről leszoktatott, az egyéni kezdeményezésektől elriasztott emberekben nagy reményeket keltett, de szükségképpen felkészületlenül érte őket a rendszerváltás, amelynek demográfiai szempontból is volt sokkoló hatása. Az életszínvonal rohamos romlása, a létbizonytalanság szükségszerűen tovább csökkentette a születések számát. A gyermeknevelés nemcsak a korábbiakhoz képest, hanem bármilyen európai összehasonlításban felháborító mértékű anyagi áldozatot kíván. A pénz hatalma, az öldöklő erőszak az élet minden szféráját áthatja. Inkább azon csodálkozhatunk, hogy ilyen körülmények között mitől állt meg a férfiak életesélyének romlása, illetve 1994-től mitől javul a halandóság. Erről sem rendelkezünk semmilyen kutatási eredménnyel alátámasztható ismerettel, csupán az elképzeléseimet próbálom megfogalmazni.

Nem kizárt, hogy a ránk szakadt szabadság, az embernek maga magára utaltsága mozgósítja a belső energiákat, erősíti az önvédelmet. Kiderült, nem vagyunk teljesen kiszolgáltatottak, tehetünk, sőt, tennünk muszáj azért, hogy felszínen maradjunk. Még az önkizsákmányoló, sőt a kudarcba fulladt kényszervállalkozásoknak is meglehet az a kedvező hatása, hogy az ember alkotóan saját maga kezébe veszi sorsának irányítását, nem egy gépezet tehetetlen csavarja, s ez erőt ad.

A gazdasági válság pozitív demográfiai mellékterméke az egészségre rendkívül káros bányászati, kohászati tevékenység, a veszélyes, illetve az igen nehéz fizikai munkák visszaszorulása, bizonyos tekintetben a munkanélküliség is.

Bár a korábbi egészségügyi ellátás összeomlott, népszerűsödik az egészséges életmód, az alternatív gyógyászat, ami a betegről sokkal nagyobb odafigyelést, aktivitást kíván. Az életszínvonal romlásával együttjáró hús- és alkoholfogyasztás csökkenése részben vagy egészében kedvező változás.

Ugyanakkor teljesen ellenkező tendenciák is jelen vannak. Nő a dohányzás, a drogfüggőség, terjed a TBC, a fertőző májgyulladás. Tömegessé vált a hiányos táplálkozás, a mindennapos nélkülözés, aggasztóan sok a hajléktalan.

Lokális hatásnak a helyi társadalom, a lakó- és munkahelyi környezet befolyását, míg csoportosnak az etnikai, a jövedelmi, a képzettség, a foglalkozás stb. szerinti hovatartozást tekintem. Az egyéni hatás az öröklött adottságoktól az életút minden eseményén át nyomon követhető, természetesen nem függetlenül a csoportos, a lokális, a regionális, vagy akár a globális hatásoktól. Nagyon fontosnak tartom ezek beható tanulmányozását, hiszen sok megválaszolatlan kérdés áll előttünk, amelyre csak egyénszintű vizsgálatokból kaphatunk választ, vagy legalább tájékoztatást. Vannak bizonyos eredmények például a környezet vagy a társadalmi helyzet és a demográfiai folyamatok közötti összefüggésekre vonatkozóan, sőt, néhány tanulmány az egyéni életpályák hatását is vizsgálta, ezekre most nem térek ki.

A fentiekben egyúttal többé-kevésbé értékeltem a legutóbbi évek változásait, a megelőző évtizedek hazai történéseihez képest is. A jelenlegi demográfiai folyamatok közül a legdrámaibb és legtartósabb társadalmi, gazdasági és politikai kihatással az alacsony termékenység jár. Elsősorban emiatt csökken Magyarország népessége, és romlik korösszetétele. Ennek káros hatásai sokoldalúak. Nem gondolom, hogy semleges szemlélőként kellene néznünk a magyar népesség tartós fogyását, megvárunk egy előreedett társadalom vegetálását, esetleg egy páratlan kultúra kihalását. Az élet és a változatosság önmagában való (abszolút) érték, nemcsak a flóra és a fauna, hanem az ember esetében is, amit megbecsülni és óvni kell. Az egészség védelme azért is fontos, hogy az ember lehetőleg ne szoruljon, vagy minél később szoruljon külső segítségre.

Az emberi beruházás minden más beruházásnál előbbre való, már csak azért is, mert általában a képzettebb ember jobban tud magáról gondoskodni, nagyobb értéket tud maga és mások számára létrehozni. A tehetség a legfőbb termelőerő, s a világon a legdemokratikusabban elosztott „jóság”. Megtalálható a legnagyobb nyomorban és a legeldugottabb faluban is, de kibontakozásához meg kell teremteni a feltételeket. Felkutatása, gondozása, támogatása elsőrendű feladat, ami a középiskolába jutás lehetőségének általánossá tétele, színvonalának növelése nélkül nem megy.

Rendkívül tragikusnak és veszélyesnek tartom, hogy elviselhetetlenül sok a nélkülöző és perspektívátlan gyermek, fiatal, ugyanakkor ugrásszerűen nő a tisztességtelenül, gátlástalanul gazdagodók, a semmiféle társadalmi szolidaritást nem vállalók száma. Sem a párturalmat, sem a pénzuralmat nem tartom demokratikusnak. Mindkettő visszaveti az alkotó- és vállalkozó kedvet, rombolja a morált, végletes társadalmi és politikai feszültségekhez vezet.

Végül és *utolsósorban* válaszolnék arra a kérdésre, hogy más európai országokhoz viszonyítva hogyan alakultak az utóbbi években a népesedési folyamatok Magyarországon. Teszem ezt azért, mert erre az adatok ismerete megadja a választ, valamint azért, mert véleményemet a hazai népesedési folyamatokról alig befolyásolja, hogy demográfiai mutatóink hogyan állnak a többi országhoz képest. A népesedési folyamatok megítélése tekintetében is vannak, vagy legalábbis kellene legyenek a mások által követett gyakorlattól független elvek, amelyek nem relativizálhatók. Az, hogy mit tekintünk jónak vagy rossznak, értékválasztás kérdése.¹⁹ Tarthatatlan az a fajta érvelés, amikor egy általában kedvezőtlennek tartott jelenséget azzal próbálnak

magyarázni, sőt, elfogadtatni, hogy ez a helyzet a „legfejlettebb” országokban (az Európai Unió tagországaiban, Japánban, az USA-ban stb.) is. Mintha ott minden fenékgig tejfel lenne, mintha most ugyanúgy követnünk kellene a „legfejlettebb” modellt, mint valamikor a sztálinit. Úgy gondolom, hogy demográfiai folyamatainkat mindenekelőtt a magyar társadalom jövője szempontjából kell megítélnünk. Mint minden más életforma és kultúra, a miénk is önmagában való érték. A népességfogyás ezt az értéket veszélyezteti. Rajtunk múlik, hogy hagyjuk-e. Ne tegyük, mert nem igaz, hogy tehetetlenek vagyunk.

18 Egy huszonéves nőismerősöm szerint egyik (egyébként diplomás, művelt és tehetséges) kolléganőnk biztos azért akart gyereket, mert unatkozik, nem tud mit kezdeni magával.

19 Mint már korábban jeleztem, abszolút értéknek tekintem az életet és annak változatosságát. Károsnak vélem az élet bármilyen megjelenési formájának veszélyeztetését, és veszteségnek tartom a kihalását.